

સ્ત્રીતીર્થંકર મલ્લિનાથની પ્રતિમાઓ

વિજયશીલચન્દ્રસૂરિ

જૈન શાસન બે મુખ્ય ધારાઓમાં વહેંચાયેલું ધર્મશાસન છે. આ બે ધારા તે શ્વેતામ્બર ધારા અને દિગમ્બર ધારા. આ બંને ધારાઓ વચ્ચે અનેક બાબતોમાં મતભિન્નતા છે, જેમાંની એક બાબત ‘મલ્લિનાથ ભગવાન’ વિષે છે.

મલ્લિનાથ એ આ કાઢના ૨૪ પૈકી ૧૯મા જૈન તીર્થંકર છે. તેઓ સ્ત્રી તરીકે જન્મ્યા હતાં, અને સ્ત્રી તીર્થંકર તરીકે તેમણે ધર્મચક્ર પ્રવર્તાવ્યું હતું તેવી શ્વેતામ્બરીય સંઘની માન્યતાને દિગમ્બર સંઘ સ્વીકારતો નથી. દિગમ્બર મત અનુસાર, ‘નગ્નત્વ’ જ મોક્ષપદનું કારણ છે; સ્ત્રીઓ માટે નગ્નત્વ નિષિદ્ધ હોઈ તેઓ સ્ત્રીલિંગે મોક્ષપદ પ્રાપ્ત કરી ન શકે; તેથી સ્ત્રી તીર્થંકર થાય કે હોય એ વાત જ અપ્રસ્તુત ગણાય. મલ્લિનાથ પણ પુરુષ તીર્થંકર જ હતા.

આની સામે શ્વેતામ્બરોનું મન્તવ્ય એવું છે કે શાસ્ત્રોમાં ૧૫ પ્રકારે ‘સિદ્ધ’નું વર્ણન છે, તેમાં ‘સ્ત્રીલિંગે સિદ્ધ’નો પણ પ્રકાર છે જ. વધુમાં, સ્ત્રી તીર્થંકરનું થવું - તે પ્રવર્તમાન અવસર્પિણીકાલનું એક ‘આશ્ચર્ય’ હોવાનું શાસ્ત્રકારો વર્ણવે છે. પરંતુ, ખત્તે ‘આશ્ચર્ય’ તરીકે તો તેમ, પણ સ્ત્રી તીર્થંકર કે કેવલજ્ઞાની (માત્ર નગ્નત્વના અભાવ જેવા સામાન્ય કારણસર) ન બની શકે, અને મોક્ષમાં ન જઈ શકે, તે વાત તો માન્ય ન જ થઈ શકે. બલ્કે શ્રીનન્દીસૂત્ર આદિ ગ્રંથોમાં તો વિવિધ પ્રકારના સિદ્ધ જીવોના અલ્પ-બહુત્વનું વર્ણન આવે છે ત્યાં ‘સ્ત્રી તીર્થંકરી’ ઓ એકી સાથે કેટલી સંખ્યામાં ‘સિદ્ધ’ પદ પ્રાપ્ત કરે ? તેના જવાબમાં ત્યાં ‘એક કરતાં વધુ (સ્મૃતિના આધારે : ‘બે અથવા ચાર’ એવો આંક છે)’ સ્ત્રી-તીર્થંકરો મોક્ષે જાય, તેવો ઉત્તર લખેલ છે. તાત્પર્ય એ કે સ્ત્રીને મોક્ષનો અધિકાર છે, અને મલ્લિનાથ જો સ્ત્રી-તીર્થંકર તરીકે થયાં હોય તો તેમાં કોઈ બાધ નથી.

આ તો થયો શાસ્ત્રીય વિવાદ. પરંતુ શિલ્પશાસ્ત્રની તથા પુરાતત્ત્વશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ કેટલાક પુરાવા એવા સાંપડ્યા છે કે જે શ્વેતામ્બર ધારાની માન્યતાને યથાર્થ અને યોગ્ય ઠેરવે, જેવા કે મલ્લિનાથની સ્ત્રીરૂપિણી જિનપ્રતિમાઓ.

ઉત્તર ભારતના એક પ્રમુખ વૃત્તપત્ર ‘હિન્દુસ્તાન’ (૪ જુલાઈ, ૨૦૦૨) નો હવાલો આપીને, ‘ળમો તિત્થસ્સ’ (માસિક પત્ર, સં. લલિત નાહટા, દિલ્હી; ફરવરી-૨૦૦૩)માં આવેલા એક સમાચાર પ્રમાણે, દરબંગા પાસેની, મધુબની વિસ્તારની ‘અકૌર બસ્તી’ (બુદ્ધિકાલીન અંગૂતરપ્પા)માંથી, સ્થાનિક સી. એમ. કોલેજના પ્રાધ્યાપક ઇતિહાસવિદ ડૉ. સત્યનારાયણ ઠાકુરને, એક સ્ત્રી આકૃતિ ધરાવતી પત્થરની જિન-પ્રતિમા જડી આવી છે. ડૉ. ઠાકુરના નિવેદન પ્રમાણે આ પ્રતિમા જૈન સ્ત્રીતીર્થંકર મલ્લિનાથની છે. આ મૂર્તિ ઋષી મૂર્તિ છે. બે ઈંચ લાંબી, દોઢ ઈંચ પહોળી અને જાડાઈમાં બે સેન્ટિમીટર વ્યાસ ધરાવતી તે મૂર્તિ તાંબાવરણા પત્થરની બનેલી છે. તેનો સમય ઈસા પૂર્વ પંદરસો વર્ષ લગભગનો અંદાજવામાં આવ્યો છે. ડૉ. ઠાકુરના નિવેદનનો અંશ આપણે જોઈએ :

“ડૉ. ઠાકુરના કહના છે કે ઉક્ત મલ્લિનાથની પ્રતિમા અકૌર બસ્તી સે પ્રાપ્ત હુઈ છે ઓર ઇસકી બનાવટ જહાં વર્ધમાન મહાવીર જૈસી છે, વહીં સ્તન કે ઉધાર ંવં શારીરિક સંરચના સ્પષ્ટ રૂપ સે કિસી મહિલા કી પ્રતીત હોતી છે, જો ઁસે મલ્લિનાથ પ્રમાણિત કરને કે લિએ કાફી છે. વસ્ત્રોં કે તન પર રહને સે સ્પષ્ટ છે કિ મૂર્તિ શ્વેતામ્બર જૈન કે તીર્થંકર કી છે, જો ઇસ બાત કા પ્રમાણ પ્રસ્તુત કરતા છે કિ જૈન ધર્મ ઇસ કાલ તક શ્વેતામ્બરોં કી હી ધરોહર રહા હોગા.”

આ હેવાલ ંટલો બધો સ્વયંસ્પષ્ટ છે કે તેના પર વિશેષ કાંઈ કહેવાની જરૂર જણાતી નથી.

સાતેક ડાયકા પહેલાં, અમદાવાદથી ‘જૈન સત્ય પ્રકાશ’ નામે માસિક પત્ર પ્રગટ થતું હતું. તેના કોઈક જૂના અંકમાં, ઘણા ભાગે ડૉ. યુ.પી.શાહના કોઈ લેખમાં, મલ્લિનાથની એક ઁખિંડત-મસ્તક વિહોળી પળ સ્તનો અને સરસ કેશપાશ-ચોટલો ધરાવતી અદ્ભુત પ્રતિમાની છબી જોયાનું સાંભરે છે. એ મૂર્તિ લખનઁના મ્યુઝિયમમાં આજે પળ વિદ્યમાન છે, અને કલાવિષયક ગ્રન્થોમાં તેની તસવીર વારંવાર છપાતી પળ રહે છે.

મલ્લિનાથની સ્ત્રીદેહધારી એક વિશાલકાય પ્રતિમા અદ્યાવધિ અજ્ઞાત સ્થિતિમાં રાજસ્થાનમાં ક્યાંક-કોઈ દિગમ્બર મંદિરમાં જ આજે પળ ઉપલબ્ધ છે. (તેની ઁાંચી છબી આ અંકમાં જ અન્યત્ર (ટાઈટલ પેજ પર) આપવામાં

આવી છે.) અને તે ઉપરાંત, તાજેતરમાં જ મધ્યપ્રદેશના 'ધુના' ક્ષેત્રમાંથી એક આશરે ૮-૯ આંગળની સ્તન-ચોટલો ધરાવતી મલ્લિનાથની પ્રાચીન પ્રતિમા મળી આવી છે.

આમ, આજે આપણી સમક્ષ ઔછામાં ઓછી ચાર જ્ઞાત મલ્લિનાથ-પ્રતિમાઓ મોજૂદ છે, જે પ્રાચીન પણ છે, અને મલ્લિનાથને સ્ત્રીતીર્થંકર પુરવાર કરવા માટે સમર્થ સાક્ષ્ય કે પુરાવારૂપ પણ બની રહે તેમ છે.

